

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНИХ КАТЕГОРІЙ

У статті розглядаються методологічні аспекти виявлення консенсусних інваріантів поліфункціональних категорій. Доводиться, що визначити інваріантні складові можна шляхом синергетичного підходу до синтетичних категорій як складних абстрактних інформаційних систем, які взаємодіють із "середовищем" на інформаційному рівні.

Ключові слова: *категорія, адміністративне право, судоустрій, прокуратура, адвокатура, синергетика.*

В статье рассматриваются методологические аспекты выявления консенсусных инвариантов полифункциональных категорий. Автор доказывает, что определить инвариантные составные можно с помощью синергетического подхода к синтетическим категориям как абстрактным информационным системам, которые взаимодействуют со "средой" на информационном уровне.

Ключевые слова: *категория, административное право, суд, прокуратура, адвокатура, синергетика.*

The article deals with the methodological aspects of detection consensus invariants multifunctional categories. Proved that define invariant components can be achieved by a synergistic approach to synthetic categories as abstract complex information systems that interact with the "environment" in the information level.

Key words: *category, administrative law, judiciary, prosecutors, lawyers, synergy.*

Постановка проблеми. Головним пріоритетом сьогодення є формування консолідованого українського суспільства, створення єдиного гуманітарного простору, утвердження демократичного порядку в країні. У зв'язку з цим у сфері науки особливої актуальності набуває пошук шляхів знівелювання комунікативних розривів, які виникають у полі функціонування синтетичних категорій, що існують у сфері адміністративного права, такої спеціальності, як судоустрій, прокуратура та адвокатура, у кримінальному праві, філософії права. Зокрема, це такі категорії, як "правопорушення", "право на справедливий суд", "право на захист", "злочин" та "покарання" тощо.

Проблемна ситуація полягає в тому, що позірна відсутність у полі інтерпретаційного дисонансу консенсусної площини перешкоджає повноцінній правовій комунікативній діяльності, гармонізації простору наукових взаємодій. Окреслена ситуація спонукає до розв'язання проблеми виявлення консенсусних площин у складних синтетичних категоріях. Вирішення сформульованої проблеми пов'язане з виконанням важливого завдання, скерованого на усунення комунікативних "розривів" у полі правової комунікації. Це завдання, своєю чергою, підпорядковане стратегії розробки неконфронтаційних моделей наукових та соціальних взаємодій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемна ситуація у галузі поліфункціональних категорій виникла ще у ХІХ ст. Зокрема, П. Юркевич зазначав: "Різні галузі знання настільки відокремлюються за предметами та методами, що лишається майже лише одна віра в їх дійсний союз і в їхню злагоду щодо останніх цілей, яких вони досягають" [1, с. 231]. А вже через порівняно невеликий відтинок часу фахівець у галузі теорії систем К. Боулдінг небезпідставно констатував, що спеціалізація випереджає професіоналізацію, зв'язок між окремими дисциплінами все більш ускладнюється й "Республіка Пізнання ділиться на ізольовані субкультури, між якими існує лише подоба зв'язку, що вказує на ситуацію, яка загрожує інтелектуальною громадянською війною" [2, с. 108]. Хоча насправді до такої "війни" не дійшло, однак у сфері міждисциплінарних комунікацій певні негативні тенденції заявили про себе досить виразно. Скажімо, польський соціолог Ян Щепанський, констатуючи вельми напружені взаємостосунки між соціологією та юридичними науками, вказував на певною мірою зневажливе ставлення соціологів до права, однак водночас зауважував й те, що правознавці, будучи впевнені у силі регулюючих нормативних актів, у свою чергу схильні зверхньо ставитися до наукових праць соціологів [3, с. 17].

У просторі "взаємин" різних наук таких прикладів можна віднайти безліч, однак і наведених достатньо, аби помітити, що згадувана криза, попри усі зусилля, котрі прикладалися для того, аби її здолати, не поспішає переміщатись на маргінес. Більш того, на нашу думку, з перебігом часу вона стає небезпечнішою, оскільки

позірно нівелюючись під натиском гасел стосовно значимості міждисциплінарних зв'язків, насправді набуває латентного характеру. Зазначені ситуації зумовили виникнення низки проблем, і зокрема перше – у галузі осмислення категорій, зокрема тих, що можуть, мігруючи з однієї науки в іншу, належати до категоріальних апаратів не лише суміжних, а й достатньо віддалених одна від одної дисциплін. Діапазон проблемного поля виявляється досить широким – починаючи від приватнодисциплінарних зазіхань на одноосібне оперування тими чи тими категоріями й закінчуючи невирішеністю питання щодо шляхів виявлення їх змісту. Потреба коректного врахування подеколи загострених дисциплінарних амбіцій, особливо в питаннях, які стосуються спеціальних категоріальних апаратів, примусила стати лицем до осмислення згадуваних категорій у спосіб, вигідний для усіх сторін. У цьому контексті цілком природно прозвучав заклик до того, аби прокласти маршрут у складному ландшафті дисциплінарних дискурсів. Однак, раз-по-раз доводилось переконуватись у тому, що "як тільки за ініціативою якої б то не було компоненти культури здійснюється спроба об'єднання, інші частини, начебто, не сприймають, не зносять цього" [4].

Осторонь згадуваної кризи не залишилась й методологічна площина, в якій в унісон з вищеокресленою прозвучала проблема, сформульована М. Хайдеггером, котрий зауважив, що криза науки – це криза в самих науках, яка висвітлює потребу базового ставлення окремих наук до тих речей, що до них звернені їх питання, позаяк цього неможливо досягнути, вдаючись до тих засобів, що панують в цих окремих науках [5, с. 9].

Наведений вислів, попри те, що прозвучав у контексті феноменологічного дискурсу, опосередковано засвідчив визнання того, що постнекласичні проблеми, особливо ті, що перебувають у міждисциплінарному просторі, неможливо розв'язувати, не виходячи за межі класичного типу мислення. Для нас очевидною є потреба врахування обох кризових ситуацій – і тієї, що склалася у сфері взаємостосунків між окремими дисциплінами (і навіть всередині них), і тієї, котра заявила про себе в методологічному просторі. Відтак, вдаючись до окреслення методологічних підходів і застосовуваних методів, орієнтуємось на такий шлях розв'язання цільової задачі, який би ввів у міждисциплінарний простір та уможливив виконання завдань у контексті постнекласики.

Метою статті є визначення постнекласичних методологічних шляхів виокремлення консенсусних категорійних інваріантів у поліфункціональних категоріях.

Виклад основного матеріалу. Проблема міждисциплінарної кореляції міждисциплінарних категорій як таких, що здатні функціонувати у полінауковому просторі, щільно пов'язана з питанням міждисциплінарних комунікацій. У зв'язку з цим перш за все необхідно звернутися до методологічних установок, які є результатом осмислення вихідних теоретичних принципів синергетики. При цьому слід зважити на те, що синергетика існує в трьох іпостасях: синергетика як наука, синергетика як методологія, синергетика як загальнонаукова картина світу. У коло зацікавлення синергетики як науки входить питання погодженості частин при утворенні структури як єдиного цілого з акцентацією на поясненні кооперативної поведінки в складних системах різної природи, що стосується й такої системи, як "наука". Відповідно, в методологічній площині, в контексті синергетичного принципу "відкритості", йдеться про установку на потрактування різних галузей науки як відкритих систем, а відтак – про акцентацію не лише на взаємопроникненні та взаємодії "дисциплінарних аур" (В. Буданов), а й на ймовірному існуванні трансдисциплінарних інваріантів як опорних точок міждисциплінарної кореляції категорій. Оскільки синергетика націлена на узгодження вузьконаукових та полідисциплінарних уявлень, "трансузгодження мов" різних дисциплін, то при пошуках міждисциплінарних інтегральних площин доцільним видається опиратися саме на її принципи, пам'ятаючи, що в коло зацікавлень останньої входить проблема міждисциплінарного полілогу. У методологічній площині це орієнтує на міждисциплінарний підхід, як такий, що означає не лише "метафоричне перенесення" знань, ідей з інших галузей науки, а й міждисциплінарну взаємодію.

Наступним ключовим чинником, що впливає на вибір інструментарію, є специфіка об'єкту дослідження, яка полягає у тому, що категорія, будучи гранично загальним поняттям, себто абстракцією, водночас щільно пов'язана з явищами матеріального світу. Для того, аби виокремити ключові моменти зазначеної специфіки, перш за все слід заакцентувати на особливостях визначень, що націлені на розкриття змісту поняття "категорія". Оминаючи питання становлення і розвитку категорій науки як таке, що достатньою мірою висвітлене в науковій літературі, обмежимось зверненням до дефініційного спектра.

У визначеннях категорії трактуються, як "найбільш загальні поняття тієї чи іншої галузі знання, філософії науки, що слугують для "скорочення" досвіду, знаходження предметних відношень, розчленування і синтезу дійсності; як "позначення деякої кількості найбільш загальних або найбільш охоплюючих форм мислення чи буття"; "гранично загальні фундаментальні поняття, що відображають найбільш суттєві закономірні зв'язки і відношення реальної дійсності й пізнання". Зокрема, фігурують як такі, що будучи формами і стійкими організуючими принципами процесу мислення, відтворюють властивості і відношення буття й пізнання у загальному і найбільш концентрованому вигляді [5] тощо.

Наведені визначення, як і інші, що належать до цього дефініційного ряду, попри свою специфічність, яка переважно зумовлюється розташуванням логічного наголосу та прихильністю до теорії відображення (або

ж, навпаки, прагненням дистанціюватись від неї) в принципі обертаються навколо спільної осі, задаючи вектор, котрий вказує, що при дослідженні категорій необхідно зважати на те, що йдеться не лише про мисленнєве уявлення, а й про комплекс об'єктів, наділених властивостями, які в кінцевому результаті представлені когнітивно.

Якщо здавати собі справу, що категорії не лише виконують функцію форм мислення, а й мають стосунок до універсальних закономірних зв'язків і відношень, котрі існують в об'єктивній дійсності, то очевидним стає, що, досліджуючи їх, не слід скидати з рахунку те, що в історичній вертикалі уявлення щодо їх змісту повсякчас змінювались у контексті трансформаційних процесів, що відбувались у матеріальній та духовній культурі, економіці, політиці тощо. Цей змінний пласт, навіть попри те, що в історії дослідження категорій він зарекомендував себе як інтелектуальний конфліктоген, не слід ампутувати – хоча б уже через те, що категорію неможливо розглядати ізольовано від об'єктивної дійсності.

Наступний проблемний момент, з яким необхідно рахуватися, полягає у тому, що необхідно проникнути в "тіло" категорії, дістатися її внутрішності та пильним оком споглянути її зміст, зважаючи при цьому, що ані особний вчений, ані спільнота науковців не спроможні створити категорію, натомість здатні виявити її змістове наповнення, "зчитати" його, проникнути в нього тощо. У цьому випадку постає інша проблема, методологічного характеру, а саме – яким чином зчитати зміст категорії, тобто проникнути в її "тіло". Адже, якщо націлитись на "зчитування" змісту категорій з уже сформульованих визначень, то ця установка не сприятиме розв'язанню задачі, оскільки в такому разі неодмінно виникатимуть запитання щодо того, звідки ж, властиво, виринають ті стартові пункти, від яких відштовхуються теоретики у своїх визначеннях, або ж, чому при розкритті змісту означуваного вони вдаються саме до тих, а не інших дефініцій. Саме тому автор пропонує інноваційний підхід, націлений на те, щоб дати ключ до виявлення змісту категорій з виокремленням трансдисциплінарних площин.

Насамперед необхідно апелювати до інформаційних потоків як таких, що являють собою систему зафіксованих наукових результатів, упорядковану множину інформаційних відомостей. Інформаційні потоки розглядаються як система, однак ця система виступає не як об'єкт, а як інструмент, використовуваний для вирішення проблеми, пов'язаної із системою-об'єктом.

В якості об'єктної системи розглядаємо абстрактну категорію, яка, відповідно, тлумачиться як абстрактна система. Зауважимо, що дослідження категорій як систем жодною мірою не означає їх герметичного споглядання, натомість передбачає осмислення цих систем як таких, що перебувають у просторі макросистеми категорій. Наголосимо на тому, що досліджувані категорії, попри те, що самі розглядаються як системи, осмислюються в органічній єдності з іншими внутрішньосистемними компонентами системи категорій.

До вивчення комплексу внутрішньосистемних елементів системи-об'єкта підходимо з позицій феноменології, опираючись на установку Е. Гуссерля щодо єдності інтенціональної предметності як предметності багатоманітних способів прояву [7, с. 110 – 111]. Апелюючи в контексті феноменології до базової конституції інтенціональності, базуємось на тезі М. Хайдеггера стосовно того, що самототожність сприйнятого предмета зберігається у всій багатоманітності тих сприйнять, що приходять на зміну один одному. І хоча їх зміст змінюється, предмет залишається тим самим. Відповідно, прагнемо вийти на інтенціональний результат, як такий, що полягав би у віднайденні інтенціоналів як стабільних ядер змісту досліджуваних понять.

Апелюючи до загальної теорії систем, розглядаємо систему-об'єкт як таку, що взаємодіє з "середовищем". Під "середовищем" мається на увазі комплекс наділених певними властивостями елементів, котрі "попри те, що не є частиною досліджуваної системи, здатні впливати на її стан" [8, с. 53]. Тракуючи "середовище" в дусі ідей Г. Хакена, осмислюємо його як інформаційну систему. Відповідно, під взаємодією категорії із "середовищем" мається на увазі взаємодія на інформаційному рівні.

"Середовище", з яким взаємодіє категорія-система, розглядаємо з тоталогічних позицій, себто апелюємо до нього як тотальності, під якою мається на увазі "єдність багатоманітності, потенційного і актуального, а разом з цим континуального і дискретного, сутності і явищ, закону і хаосу, необхідного і випадкового, і всіх інших діалектичних парних відношень" [9, с. 130]. У параметрах синергетики це означає, що йдеться про холистський підхід до "середовища" (з акцентацією на ідеї його цілісності).

Осмислення категорії як системи уможливорює її переміщення у простір, в якому її вже можна розглядати як особний об'єкт. Однак, це не означає, що йдеться про існування категорії незалежно від свідомості мислячого суб'єкта. Для того, щоб враховувати, що категорія водночас є і формою мислення, і виведеною за межі мислення системою, яка має і структуру, і свій комплекс внутрішньосистемних елементів, осмислюємо її крізь призму поліонтичної парадигми, котра означає, що існує величезна кількість планів буття (реальності), одним з яких є віртуальна реальність. У цьому моменті ґрунтуємося на віртуалістиці. Зокрема, оперуючи такими її поняттями, як "віртуальна реальність" та "інформаційний віртуал" [10], трактуємо категорію як систему, що функціонує у віртуально-інформаційній реальності. Це означає, що, коли ми говоримо про категорію як систему, то маємо на увазі віртуальний об'єкт. При цьому "реальне" розуміється у

феноменологічному смислі реальності: реальний предмет є за визначенням предмет можливого звичайного сприйняття [5, с. 67]. За цих обставин простір і час виступають не як "зовнішні" щодо категорії-системи, не як "арена, на якій відбуваються процеси взаємодії речей", що має місце, коли йдеться про звичайні (механічні) системи. Натомість, поруч із зовнішнім простором-часом вводиться поняття внутрішнього простору-часу системи.

Осмилюючи зміни, що відбуваються в категорії як системі, трактованій як "приймач", розглядаємо останній як такий, що під впливом сигналів змінюється знов і знов. У цьому випадку керуємося установкою Г. Хакена стосовно того, що всі ці висококоординовані, когерентні процеси уможливаються лише завдяки обміну інформацією, яка передається, приймається, обробляється, перетворюється в нові форми інформації і бере участь в обміні інформацією між різними частинами системи і разом з тим між різними ієрархічними рівнями. Йдеться про інформацію, яка не тільки пов'язується з пропускну здатністю каналу, а й може брати на себе роль чогось на кшталт "середовища", існування якого підтримується окремими частинами системи "середовища", звідки ці частини отримують конкретну інформацію стосовно того, як їм функціонувати когерентно, кооперативно [11, с. 45]. За цих обставин здаємо собі справу, що йдеться про новий тип інформації (пов'язаний з колективними змінними чи параметрами порядку), яку Г. Хакен називає синергетичною інформацією [11, с. 232]. При цьому беремо на озброєння твердження Г. Хакена стосовно того, що навіть у нефізичних системах інформація (в шеннонівському розумінні) є причиною перебігу процесів. Водночас апелюємо й до Хакенового розуміння системи, як такої, що переходить в новий аттрактор, котрий визначається тим сигналом, який надходить. Що стосується механізмів відбору категорією цінної інформації, опираємось на поняття динамічної інформації. Йдеться не просто про інформацію, яка на "входах" у систему входить, а на "виходах" виходить, а про "цінну інформацію", себто таку, що запам'ятовується системою [4].

При осмисленні процесів, що відбуваються в категорії як системі, ґрунтуємося на сформульованому Г. Хакеном "розпізнаванні образів", потрактованому як обробка сигналів, котрі надходять в систему. У цьому контексті апелюємо до положення Г. Хакена стосовно того, що за умови належної інтерпретації результатів синергетики уможливується розгляд виникнення смислу як виникнення нової якості системи чи пак як самозародження смислу [11, с. 44 – 45].

Синергетична позиція жодною мірою не означає відмови від діалектичного підходу. Що стосується останнього, то, по-перше, йдеться про діалектичне розуміння самої проблеми. Маємо на увазі те, що проблема міждисциплінарної кореляції категорій як таких, що здатні функціонувати у полінауковому просторі, становить всього лиш один з етапів історичного розвитку магістральної проблеми, пов'язаної з пошуком внутрішньокатегоріальних констант. На цьому тлі стає очевидним, що вирішення проблеми в її актуальному стані є неможливим без урахування особливостей тих її граней, що заявляли про себе як домінуючі в контексті певних історичних обставин.

По-друге, йдеться про діалектичний підхід до самих категорій. Очевидним є те, що, відповідно до запитів сьогодення, категорії насамперед потребують розгляду в їх актуальному стані. Однак це не означає, що варто керуватися стратегією поспішності, яка, стаючи прикметою сучасного темпу життя, нерідко призводить до хибних кроків. На наш погляд, ознакою саме такої поспішності було б ігнорування еволюції категорій. Щоправда, розв'язуючи проблему становлення та еволюції категоріальних понять, необхідно пам'ятати, що в цьому ж методологічному руслі доведеться шукати відповідь й на інші (щільно пов'язані з цією проблемою) питання. По-перше, йдеться про уже згадуване питання стосовно того, чи може категорія існувати незалежно від свідомості мислячого суб'єкта; по-друге – про механізм тих змін, що відбуваються в категорії. На нашу думку, уникнути методологічного різнобою при вирішенні окресленого блоку питань можна лише за тієї умови, якщо вдатись до синергетики, а саме – осмислити увесь цей блок (у тому числі й процес становлення і розвитку категорії) в контексті інформаційно-синергетичних ідей Г. Хакена.

Однак, якщо ми розглядатимемо історичний розвиток тієї чи тієї категорії у контексті теорії відображення, себто трактуватимемо його у прив'язці до осмислення категорії як такої, що відображає найбільш загальні ознаки явищ постійно змінюваної об'єктивної дійсності, то це не узгоджуватиметься з синергетичним баченням історичного розвитку категорії, трактованої як система, оскільки під синергетичним кутом зору розвиток категорії пов'язуватиметься не з відображенням, а із взаємообміном із "середовищем" на інформаційному рівні. У цьому випадку йтиметься не про відмову від діалектики, а про апелювання до неї крізь призму синергетики. За цих обставин діалектичний підхід означатиме установку на осмислення становлення категорії як самоорганізації, а її розвитку як саморозвитку складної системи.

Висновки. Для того, щоб визначити консенсусні категоріальні площини, необхідно розглядати поліфункціональні категорії як абстрактні відкриті інформаційні системи, які взаємодіють із "середовищем" на інформаційному рівні. Процедура проникнення у внутрішній простір категорії полягає в наступному: За результатами системного аналізу інформаційних потоків як упорядкованої множини інформаційних відомостей виокремлюються інформаційні "вузли". На підставі інформації, що сконцентрована у "вузлах", на засадах синергетики й теорії зв'язку, зчитується інформація з внутрішньосистемних елементів категорії. Зчитуючи

інформацію з інформаційних "вузлів", як системних елементів, в яких відбувається класифікація потоків даних, зчитаних з інформаційних потоків, джерелом яких є така підсистема "середовища" як інтелектуальний ресурс, можна дізнатися про інформацію, яка надійшла в "середовище", трактоване як "приймач", від "передавача" категорії, тобто фактично зчитати інформацію з внутрішньосистемних елементів системи-об'єкту.

У сфері інноваційного осмислення категорій як абстрактних систем залишається широке поле для подальших наукових пошуків. Адже розгляд внутрішньосистемних елементів категорій як інформаційних структур, а самих категорій як інформаційних систем буде результативним при потребі проникнення у змістове наповнення й інших категорій, що функціонують у полінауковому просторі.

Література

1. Юркевич П. Д. Розум згідно з ученням Платона і досвід згідно з ученням Канта (Промова, виголошена на урочистих зборах Імператорського Московського Університету 12-го січня 1866 року) / Памфіл Юркевич // *Вибране / Перекл. з рос. В. П. Недашківського, передмова й примітки А. Г. Тихолаза.* – К. : Абрис, 1993. – С. 230 – 303. – (Серія "Українські мислителі").
2. Боулдинг К. *Общая теория систем – скелет науки* / К. Боулдинг // *Исследования по общей теории систем* : [сб. переводов / общ. ред. В. Н. Садовский, Э. Г. Юдин]. – М. : Прогресс, 1969. – С. 106 – 124.
3. Щепанский Я. *Элементарные понятия социологии* / Ян Щепанский ; [пер. с польск. В. Ф. Чеснокова]. – Новосибирск: Изд-во "Наука", Сибирское отделение, 1967. – 248 с.
4. Буданов В.Г. *Синергетическая методология и проблема диалога культур* : [Електронний ресурс] / В.Г. Буданов // *Философия в современном мире: поиск методологических оснований.* МГУ-УлГТУ. – 2005. – Вып. 4. – С. 130-149.
5. Хайдеггер М. *Прологомены к истории понятия времени* / М. Хайдеггер. – Томск: Водолей, 1998. – 384 с.
6. *Категории* // *Философский словарь* ; под ред. И. Т. Фролова. – М. : Госполитиздат, 1991. – С. 184 – 185.
7. Гуссерль Э. *Картезианские размышления* / Э. Гуссерль ; [пер. с нем. Д. В. Скляднева, Э. Гуссерль]. – Санкт-Петербург : Наука, 2001. – 316 с.
8. Шеннон К. *Имитационное моделирование систем – искусство и наука* / К. Шеннон ; [пер. с англ. Е. К. Масловский]. – М. : Мир, 1978. – 304 с.
9. Рыжко В. А. *Тоталлогические интенции в естественнонаучном и гуманитарном познании* / В. А. Рыжко // *Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження.* №17/18. – К. : ЦГО НАН України, 2007. – С. 130 – 141.
10. Войцехович В.Э. *Эволюция науки: от знания к пониманию, от классического знания к постнеклассическому пониманию реальности: (к Четвертым Курдюмовским юбилейным чтениям)* [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://spkurdyumov.narod.ru/voitse.htm>.
11. Хакен Г. *Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам* / Г. Хакен ; [пер. с англ. Ю. А. Данилов]. – М. : Мир, 1991. – 240 с.